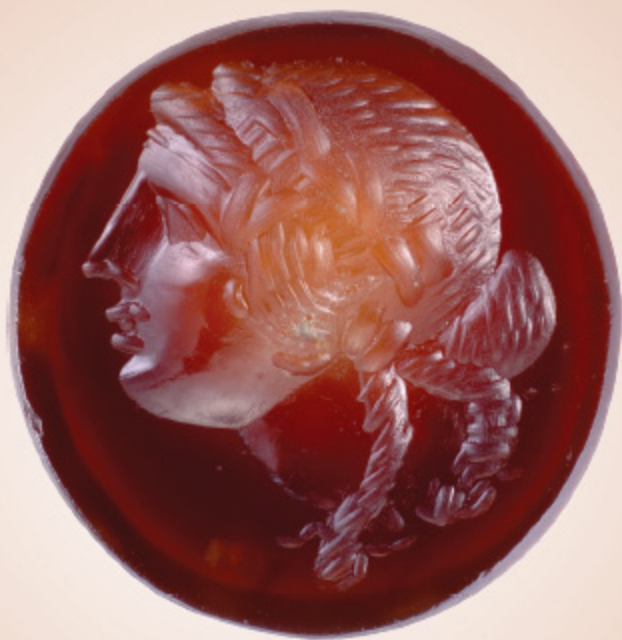

ANTIČNA GEMA Z NAJDIŠČA
ŠUMI V LJUBLJANI

MESTNI MUZEJ LJUBLJANA
21.6.2007 - 31.7.2007

ANTIČNE GEME

Z izrazom gema označujemo drobne predmete iz dragocenega kamna z graviranim reliefnim motivom, ki se delijo na kameje, z upodobitvijo v pozitivu, in na intalje oz. gema v ožjem pomenu besede, ki imajo upodobitev izdelano v negativu tj. vrezanem reliefu.

V antični družbi gravirane gema niso bile le estetsko dovršen okras temveč predvsem uporabni predmeti, katerih odtis v kosu gline ali voska je služil kot uradni podpis, notarska overovitev na poslovnih in birokratskih listinah, pečat za označevanje lastnine ter varovanje zasebnosti predmetov in prostorov. Ker v antiki večina ljudi ni bila pismena, je bil osebni pečat zelo priročna identifikacijska oznaka. Glineni pečati z odtisi gem so edini ostanki zgorelih helenističnih in rimskih arhivov, ki so hranili zapečatenne uradne ali zasebne listine na papirusovih svitkih.

Uporaba pečatnih prstanov z gemami se je razširila v helenizmu, medtem ko je še v klasičnem obdobju v grškem svetu prevladovalo pečatenje z večjimi gemami, vdetimi v obeske ali druge predmete. Znano je, da so bili prstani pri Rimljanih sprva vedno iz železa, da so jih enako kot Grki uporabljali za pečatenje in da je prstan smel nositi vsak svoboden Rimljan. Pravica nošnje zlatih prstanov, imenovana *ius annuli aurei* ali *ius annulorum* je bila sprva izključna pravica senatorjev, do Avgusta pa je bila podeljena še vitezom (*equo publico*), vojaškim tribunom in zdravnikom. V 1. stoletju so prstani z gemami postopoma izgubili značaj statusnih predmetov, kot okras in amuleti pa so bili vedno bolj razširjeni pri nižjih slojih.

O obdelavi dragih in poldragih kamnov v grško-rimskem svetu poročata Teofrast (*Teophrastus*) v delu O kamnih (*De lapidibus*) iz konca 4. stoletja pr. n. št. in Plinij Starejši v 37. knjigi enciklopedije naravoslovja *Naturalis Historia*. Za kamne, ki so jih pridobivali predvsem iz ležišč v Prednji Aziji, Indiji in Cejlonu, Plinij navaja kar 300 imen. Kos kamna, namenjenega izdelavi gema, so najprej grobo oblikovali z brušenjem na kolesu iz peščenjaka. Sledilo je poliranje s korundovim prahom, nato še s hematitom v prahu, kar je kamnu dalo sijoč lesk. Motiv so vbrusili s svedri iz železa ali bakrovih zlitin, namočenih v mešanico olja in abrazivov (korundov ali diamantni prah). Graverji so uporabljali kombinacijo različnih svedrov s konicami v obliki drobnega diska ali kroglice, ki so bili pritrjeni na vretena na ročni ali nožni pogon. Izdelava gem je lahko trajala več mesecev ali celo let, pri čemer je mojster zaradi abrazivne mešanice, s katero je bila prelitna obdelovana površina, izdeloval motiv skoraj na slepo. Na podlagi analiz sledov orodja je bilo ugotovljeno, da je povprečna širina konice svedra ali rezila za izdelavo gema znašala manj kot desetinko milimetra. Vprašanje, kako so antični graverji dosegli tako natančnost pri izdelavi izredno majhnih detajlov, še ni zadovoljivo pojasnjeno. Po eni od razlag naj bi se graverska obrt dedovala z očetov na sinove v družinah, ki so trpele za kratkovidnostjo, po drugi pa naj bi si pomagali s povečevalnimi lečami iz kristalov, ki so v Sredozemlju sicer izpričane že na najdiščih bronaste dobe, vendar glede na maloštevilnost najdb njihova raba v grško-rimskem svetu očitno ni bila univerzalna. Vrednost gem je določala predvsem vrsta kamna ter kvaliteta izdelave. Cenovno naj bi bila dela mojstrov graviranja primerljiva z izdelki torevtov (mojstrov v oblikovanju kovin s tolčenjem), ki so dosegala tudi 10000 denarijev. Dragocenost tovrstnih vrhunskih izdelkov, med katere sodijo tudi nekatere gema, postane predstavljiva ob podatku, da je letna plača legionarja v avgustovem času znašala 225 denarijev.

EMONSKA GEMA

Med zaščitnimi arheološkimi izkopavanji na lokaciji Šumi v Ljubljani, ki so zajela zahodni del insule XXXIX, stanovanjske četrti v severovzhodnem delu Emone, je bila odkrita tudi rimska gema iz poldragega kamna z gravirano podobo glave moškega božanstva.

Gema je skoraj okroglega obrisa, velikosti 14,3 x 14,0 mm, debeline 2,9 mm in teže okoli 1 grama. Zgornjo in spodnjo površino ima ravno brušeno, presek pa koničen. Izdelana je iz karneola, presevne rdeče različice kalcedona voščenega sijaja. Na podlagi posameznih globljih gravur na površini obraza, ki jih umetnik ni uspel zgladiti, je mogoče sklepati, da je pri brušenju motiva uporabil tudi orodje z okoli 0,045 mm široko konico.

Gravura na gema prikazuje glavo božanstva z levega profila, površina je na sredini rahlo poškodovana. Vrat, lice in brada imajo fino polirano površino, ostali elementi motiva pa so izvedeni z ravnimi in radialnimi vrezji. Obrazni del označujejo zaobljeno lice in brada, debeli in rahlo razprti ustnici, raven nosni greben in koničasta nosnica ter nizko čelo z vrezano vodoravno črto. Široko odprto oko je trikotne oblike z izdelano zgornjo veko in poudarjenim arkadnim lokom. Lasje so na zatilju tesno speti v figo, nad nizkim robom lasišča pa sta oblikovana dva vzporedna svitka. Na zatilje se spuščata na koncih privezana svedrasta kodra, lasje pa so na sencah in pod ušesi speti s pari trakov. V lase je vpleten shematično izdelan venec iz treh parov listov.

Pripišemo jo lahko t. i. klasično-linearnem slogu 1. stoletja pr. n. št., za katerega so značilne zglajene površine lica, brade in vratu ter z drobnimi vrezji izdelani ostali elementi obraza in pričeske. Številne upodobitve glav in portretov na okroglih gemah iz obdobja helenizma in rimske republike kažejo na močan vpliv sočasnega novčništva, ki je narekovalo najbolj zaželeno ikonografske tipe.

Emonska gema je bila morda izdelana v eni izmed delavnic v Akvileji, ki je bila poleg Rima najpomembnejše graversko središče v Sredozemlju. Pomembno pristanišče in trgovsko središče na severnem Jadranu je bilo glavni posrednik vzhodnega blaga in tehnoloških novosti v padsko nižino in sosednje pokrajine.

Na podlagi slogovnih analogij iz okvira helenistične umetnosti, preoblikovane po italiskem okusu, lahko izdelavo obravnavane geme najverjetneje datiramo v drugo polovico 1. stoletja pr. n. št.

Na gema je glede na venec in odsotnost nakita nedvomno upodobljeno moško božanstvo, pri čemer je v potezah obraza prepoznavna povezava z idealizirano podobo Aleksandra Velikega (356-323 pr. n. št.). Natančnejšo opredelitev upodobitve omogočata pričeska s figo in kodri ter v lase vpleten venec, pri Dionizu oz. Bakhu bršljanov in pri Apolonu lovorov. Najbližja ikonografska primerjava je gema z domnevnim portretom Mitridata VI. Eupatorja (123-63 pr. n. št.) s figo, privezanimi kodri in bršljanovim vencem, ki pontskega vladarja prikazuje kot Dioniza. Svedrasti prameni so v kombinaciji s figo sicer običajnejši za Dioniza oz. Bakha, vendar ju srečamo tudi pri podobah, pripisanih Apolonu. Na podlagi razmeroma ozkih parov vrezov venca, ki so formalno bližje lovorovemu, se nagibamo k opredelitvi podobe kot Apolona.

Okoliščine odkritja

Gema je bila odkrita v eni od preprostih, v tla izkopanih jam, pripisanih najzgodnejši fazi obstoja rimskega mesta na levem bregu Ljubljanice, ki jo odkriti novci, fino namizno posodje in druge kronološko občutljive najdbe datirajo v zadnje desetletje vladavine cesarja Avgusta. Gre za nekaj let trajajoče obdobje, ki se je končalo z dograditvijo mestnega obzidja zgodaj poleti leta 15 n. št.

in verjetno sočasno podelitvijo kolonialnih pravic. Domnevo, da je gradbene posege v Emoni vodila in nadzorovala vojska, podpirajo najdeni kosi vojaške opreme.

V polnu jame z gemo, ki je vsebovalo drobce oglja in nekaj fragmentiranih živalskih kosti, ni bilo odkritih drugih najdb. Odlomki keramike, bronasti in stekleni predmeti ter številni novci, najdeni v okvirno sočasnih depozitih, datirajo najstarejšo fazo insule XXXIX in s tem trenutek izgube ali odložitve gema v čas med 2. pr. n. št. - 4. n. št. in 9 - 14 n. št.

Komu je pripadala gema?

Kako si razložiti prisotnost gema, ki jo izjemna lepota in rafiniranost uvršča med najkvalitetnejše najdbe antične umetnostne obrti iz Emone, in po dragocenosti močno presega ostale predmete iz časa gradnje rimske kolonije? Glede na vrhunsko izdelavo motiva in dejstvo, da je bila uporaba presevnih rdečih kamnov zaradi doseganja učinkovitega barvnega kontrasta priljubljena v kombinaciji z naravno sijočimi kovinami, skoraj ne more biti dvoma, da je bila emonska gema vdeta v zlat prstan, katerega nošnja je bila v obravnavanem času še pravno urejena in omejena na osebe z določenim statusom.

Možnega lastnika oz. uporabnika pečatnega prstana tako vsekakor ne gre iskati med delovno silo ali pripadniki nižjega sloja.

Prstan bi lahko pripadal visokemu častniku, ki je sodeloval pri gradnji Emone, ali kateremu od drugih pomembnih obiskovalcev. Kljub ne popolnoma zanesljivi določitvi upodobitve v prid Apolona, je mamljiva misel o mogoči zvezi motiva na gemi s XV. legijo *Apollinaris*, eno od vojaških enot, ki so v poznogrustejskem obdobju delovale med Akvilejo in Donavo. Naziv legije izvira iz Apolona, ki si ga je kot boga miru in civiliziranosti Oktavijan, poznejši Avgust, vzel za osebnega zavetnika.

Ekskluzivnost najdene gema bi lahko pomenila investicijo iz zasebnih pobud, morda z namenom izkazovanja pripadnosti ali celo kot osebni častniški pečat. Ena od realnih oseb, ki bi ji bilo mogoče po položaju in dohodkih pripisati lastništvo prstana in je v emonskem prostoru dokumentirana okvirno sočasno z gemo, je *Titus Iunius Montanus*, katerega *cursus honorum* vključuje tudi dvakratno opravljanje dolžnosti prefekta rokodelcev (*praefectus fabrum*).

Izbrani viri

- M. Mosser, *Die Steinendmähler der legio XV Apollinaris*. - Wiener Archäologische Studien 5, Wien 2003.
D. Plantzos, *Hellenistic engraved gems*. - Oxford Monographs on Classical Archaeology, Oxford 2003.
G. Sena Chiesa, Lusso, arte e propaganda politica nella glittica aquileiese fra tarda repubblica e principato augusteo. - *V: Aquileia repubblicana e imperiale*, Antichità Altoadriatiche 35, 1989, str. 263-280.
M. L. Voßenweider, *Die Porträgemmen der römischen Republik*. - Mainz am Rhein 1972.

Besedilo: dr. Andrej Gaspari (Vojaški muzej Slovenske vojske) in Jožica Hrustel (zun. sodelavka Arhej d.o.o.)

Fotografija: Arne Hodalič in Miha Jeršek

Oblikovanje in postavitvev: Simona Tomažič

Postavitvev razstave: Simona Tomažič

Tisk: Collegium Graphicum

Razstavo so omogočili:

